

7. Эпштейн М.Н. Образ художественный // Литературный энциклопедический словарь / под общ. ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. – Москва: Советская энциклопедия, 1987. – С. 252–257.

М'ягkota I.B.

викладач,

*Львівський державний університет фізичної культури
імені Івана Боберського*

ПОЛІВАРІАНТНІСТЬ ОБРАЗУ ВОГНЮ В КУПАЛЬСЬКІЙ ОБРЯДОВОСТІ

Усна народна творчість літнього циклу є продовженням річної календарної обрядовості і становить собою цілісну систему обрядово-поетичних дійств, що сягає корінням глибокого минулого. Центральне свято літнього циклу – язичницьке свято літнього сонцестояння або день Купала, яке відзначали 24 червня за старим стилем.

Дослідників свята Купала було чимало. Окрім праць, в яких просто фіксувалися звичаї та обряди купальського свята, були спроби і науково осмислити його.

Купальську обрядовість українського народу, надзвичайно багату змістом, кількістю варіантів, найповніше обсервував Ю. Климець – автор книги «Купальська обрядовість на Україні» [1].

У звичаях та обрядах народів світу чітко простежується вшанування вогню як надприродної стихії, як сили, що має особливий вплив на долю людини. Сила вогню – як благотворна, так і руйнівна – в уявленнях наших предків асоціювалася з енергією сонця, що дарувало людям тепло і світло. Сонцеві поклонявся увесь світ. Сліди пошанування сонця як божества залишилися в багатій народній творчості: численних приказках, піснях, легендах і повір'ях.

Думку про зв'язок обрядового вогню із сонячним світилом підтверджує звичай розпалювати вогнище саме на свято Івана Купала, що припадало на період коли запліднююча сила і життєтворча енергія сонця досягала zenіту своїх можливостей.

Власне тому, можна говорити про те, що солярна основа в купальській обрядовості є незаперечною. Ритуальні вогні із солярним культом пов'язували ще представники міфологічної школи: О. Афанасьєв [2], О. Потебня [3], І. Левицький [4] та інші.

Завдання, яке ми ставимо перед собою у даному дослідженні, полягає у простеженні поліваріантності образу вогню у купальській обрядовості.

Як відомо, вогонь у давнину добували тручи однією деревиною об іншу, або викресували за допомогою огнива і кресала. Таке добування вогню також можна пояснити із точки зору солярної теорії, оскільки за народними віруваннями сонце в день Купала досягало апогею і своєю благотворною силою наділяло дерева. Вірили, що вогонь добутий таким способом є часткою сонячного тепла і світу.

Суттєвою ознакою ритуальних вогнів на честь сонця, свідченням їхнього зв'язку з ідеєю неба є те, що купальські багаття розводили на найближчих до неба місцях, намагаючись підняти таким чином полум'я якнайвище, тобто якнайближче до сонця. Про це співають у купальській пісні:

Ой на горі, на горбочку

Склали дівки собіточку [5, с. 390].

У наведеному уривку вогонь названий терміном «собіточка». Саме так називали вогонь лемки і бойки під впливом польського населення, в яких термін – *sobotka* означав назву купальського свята.

Отже, розпалювання купальського багаття в найближчих до сонця місцях – на горі, підтверджує думку про солярний характер купальських вогнищ, їхній зв'язок із культом сонця.

Важливим моментом у ритуалах з купальським вогнем є попередня підготовча робота: вибір матеріалу для майбутнього багаття (соломи, дров, хмизу, сміття), шляхи і способи його добування (збирання, крадіжки) тощо. Здатність вогню спалювати, знищувати дотла непотрібні речі викликало в первісній людини уявлення про його очищувальну силу. Визнання і вшанування цієї сили свідчить про сакральне ставлення до вогню, обожнювання його.

У деяких місцевостях було заведено красти паливо для купальського вогню. Леся Українка в описі купальського свята на Ковельщині

підкреслювала, що «хлопці крадуть де-небудь солом'яника старого, – власне, крадуть, бо просити не годиться» [6, с. 9].

Для розпалювання купальського вогню викрадали і колеса. В селах Тальнівського району Черкаської області дотепер збереглася приказка: «Стережи на Калиту ворота, а на Купала колеса» [7, с. 62]. Зв'язок вогнищ із культом небесних світил, зокрема сонцем, засвідчує звичай котити з гір палаючі колеса обмотані соломою, вмоченою в дьоготь чи смолу, або розміщувати ці колеса на жердині, яку встановлювали посередині купальського багаття. Котили колеса з таким розрахунком, щоб вони спускалися до річки чи ставу і падали в воду [8, с. 20]. За народними повір'ями, сонце досягало в день Купала своєї найвищої точки і потім котилося, наче колесо з гори, бо «минула половина літа». «Колесо – констатує Б. Рибаків, – а особливо палаюче й рухоме, – споконвічний символ сонця» [9, с. 318]. Такої ж думки дотримувався і С. Килимник [10, с. 460].

В купальській пісні співають про сонце в образі помела:

Летіло помело через третє село,

Стовпом дим, стовпом дим.

А де ж воно впало?

В Марисі на хаті

Стала Марисина хата горіти [10, с. 213].

Помело – це прообраз-символ сонця, його «небесного бігу», світла і тепла.

Емблемою сонця, виступає в купальській обрядовості і цвіт папороті. На зв'язок цвіту папороті із сонцем вказує той факт, що папороть називали Перуновим цвітом або сонцем. «Цвіт папороті, – наголошує І. Нечуй-Левицький, – то світ сонця, що має велику силу і робить дива у природі» [11, с. 36]. Основне значення тут має вогняно-червоний колір цвіту. Власне тому, цвіт папороті асоціюється із вогнем чи сонцем. В.Скуратівський у своїй праці «Русалії» зазначав, що свято Купала, а з ним цвіт папороті і купальські вогні є своєрідними символами сонця [12, с. 65].

В уяві язичників сила купальського вогню переносилася і на його еквівалент – попіл. Зокрема, Ю. Климець зафіксував такий купальський обряд: парубки розсипали попіл по полю, яке символічно орали, дівчата «скородили» виорану ділянку поля

фартухами й «сіяли» просо [1, с. 90]. Попіл у даному випадку має очевидно, такі самі запліднюючі властивості, що й вогонь, а участь жінок у виконанні обряду волочіння та сіяння проса, виразно вказує на зв'язок жіночої здатності до запліднення із родючістю землі. Ідея плодороддя – домінуюча в усіх купальських ритуалах знайшла своєрідне відображення і в цих ритуальних діях.

Попіл з купальського вогнища часто використовувався як засіб відлякування нечистої сили – відьми, яка за народними повір'ями ставала надто активною в купальську ніч. Його закопували під воротами, щоб відьма не йшла до корови і не відбирала в неї молока. Існував звичай попелом купальського багаття посипати стежки, дорогу, входи у двір – як оберіг від нечистої сили.

Як бачимо, всі ритуали в купальському святкуванні відбувалися навколо вогню або безпосередньо з вогнем чи його еквівалентами, що і свідчить про його домінуючу функцію. Його вважали благотворним та руйнівним, він викликав в уяві народу побожний трепет і породжував відповідні вірування. Ритуали із купальським вогнем поліфункціональні, так само як і багатоваріантні образи цієї стихії.

Список використаних джерел:

1. Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990. – 142 с.
2. Афанасьев А. Поэтические воззрения славян на природу. – М., 1994. – 750 с.
3. Потебня А. О купальських огнях и сродных с ними представлениях // Потебня А. Слово и миф. – М., 1989. – С. 530-552.
4. Левицький І. Світогляд українського народу: Ескіз української міфології. – К., 1992. – 85 с.
5. Гри та пісні: Весняно-літня поезія трудового року. – К., 1963. – С. 390.
6. Українка Леся. Збір. тв.: У 12-ти Т. – К., 1977. – Т. 9. – 430 с.
7. Мицик В. Купайло у Вишнополі // Народна творчість та етнографія. – 1970. – № 3. – С. 62 – 75.
8. Камінський В. Свято Купала на Волинському Поліссі // Етнографічний вісник. – К., 1927. – Кн. 5. – С. 11-23.
9. Рыбаков Б. Язычество древних славян. – М., 1981. – 750 с.
10. Чубинський П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Материалы и исследования. – СПб., 1872. – С. 213.
11. Левицький І. Світогляд українського народу: Ескіз української міфології. – К., 1992. – 85 с.
12. Скуратівський В. Мандрівка до русалій // Берегиня. – 1994. – № 3. – С. 65.